هەڵدانەوەی لاپەڕەکانی کتێبی مێژووی دوکتۆر کەمال مەزهەر ئەحمەد

عەلی فەتاح دزەیی

دوکتۆر (کەمال مەزهەر) ، هەمیشە کتێبی مێژوویی ئەوتۆ پێشکەش بە کتێبخانەی کوردی دەکا کە لە هەموو بارێکەوە شانازی پێوە دەکرێت و کەلێنەکی گەورە لە زانیاری مێژوو دەربارەی نەتەوەکەمان پڕ دەکاتەوە . تازەترین بەرهەمی خستوویەتی‌یە بەردەستی خوێنەرەکانی کتێبی (مێژوو)ە . ئەمەشیان لەوانیتری کەمتر نیە ئەگەر بالاتر نەبێ . ئەم کتێبە ساڵی (1983) لە (384) لاپەڕەدا بەچاپێکی خاوێن ، بەکاغەزی سپی لەبەرگێکی جواندا چاپ و بلاوکراوەتەوە .

دانەر ، کتێبەکەی پێشکەش بەمێژوو نووسەکانی کوردی پێشخۆی کردووە : (شەرەفخان) . (مەلا مەحموودی بایەزیدی) ، (موحەممەد ئەمین زەکی) . خۆزیا ناوی (حوسێن حوزنی موکریانی)ش لەریزی ئەمانە ، دابنرایە .

ناوەرۆکی کتێبەکە . بەسەر سێ بەشی سەرەکیدا ، دابەش کراوەو دەتوانرێ بەشی بیبلیۆگرافیاکەی ، بە هی چوارەم دابنرێ . بەشەکانیشی بەم جۆرەی خوارەوەن :

بەشی یەکەم :

چەند تێبینی‌یەك دەربارەی مێژوو .

بەشی دووەم :

مێژووی مێژوو

مێژوو لەقۆناغی دەرەبەگی و سەردەمی ڕێنیسانسدا

ڕێبازی رۆمانسي لەمێژوودا .

مێژود لەتەرازووی سۆشیالیزمی یۆتۆبی و لیبرالیدا .

مێژوو لای هیگل و مارکس .

زانستی مێژوو لەنیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەمدا

زانستی مێژوو دوای شەڕی یەکەمی جیهان

بەشی سێیەم :

کوردو مێژوو

رۆژنامە نووسی کوردو مێژوو .

دەستەی دووەمی مێژوو نووسانی کورد

دواکورتەی لاپەڕەی مێژوو نووسیی کوردی نوێ

ئەنجام .

بەشی چوارەم (لە کتێبەکەدا ئەمەنیە) .

کورتەی بیبلیۆگرافیای مێژوو نووسیی کوردی .

زنجیرەی بەش‌و باسەکانی کتێبەکە ، وەکو لەسەرەوە باسکرا وەهایەو ، دەقی پێرستەکەشي هەر بەم جۆرە . ناوی بەشەکانی‌و ناوی باسەکانی‌یان وەکو یەکتر ، بە تیپیی درشت چاپ کراون . ئەمەش وا لەخوێنەر دەکا نەتوانێ بێ وورد بوونەوە زنجیرەی باسەکان بەیەکتر بلەکێنێ . دەبوایە ئەم لایەنە رەچاو بکرایەو ناوی باسەکان بەتیپي ووردتر چاپ بکرایەو ژمارە شیان بۆ دابنرایە .

●

بەشی یەکەمی کتێبەکە لەبارەی زانستی مێژووە . پیوەندی ئەم زانستە بەزانستی‌یەکانیکە دیاری دەکا . لێرەدا مانای (مێژوو) لێکدراوتەوەو دوو لایەنی بنەڕەتی شیی کراوتەوە :

یەکەم : کێ یەمێژوو دروست دەکات‌و رووداوەکانی بەرپا دەکات ؛ مرۆڤی دەسەلاتدار ؟ یا کۆمەلانی خەلك ؟

دووەم : ئاخۆ مێژوو خۆی دووبارە دەکاتەوە ؟

دانەر ، بەدریژی ئەم دوولایەنەی روون کردۆتەوەو ، وەلامي پرسیارەکانی داوەتەوە ، دەوری مرۆڤی هەلبژاردەو ، کۆمەلانی خەلك‌و هۆیەکانی دەوروبەر ، لەبزواندنی رەوڕەوەی مێژوو ، دیاری دەکا .

هەروەها گەلێك کەسیی ناودارو گەلێك رووداوی مێژوویی دەخاتە ژێر تیشکی لێکۆلینەوە . سروشتی کەسەکان‌و بنچینەی رووداوەکان بەووردی شی‌دەکاتەوە . هەروەهاش ، باسي لەکارو فرمانی مێژوو نووسی کردووەو زۆر وێنەی نیشانداوە . یەکێك لەمانە ، کتێبی (ماری ئەنتوانێت)ی نووسەری بەناوبانگی نەمسایی (ستیفان زفایج)[1]ە . لێرەدا بەرامبەر بەتێبینی‌یەکانی دانەر ، دەمەوێ ئەم لایەنەش بخەمە بەرچاو .

راستە هەزاران سەری لەهی ئەم شاژنە جوانتر هەبوون ، گەر بهاتایە رووداوەکانی ئەو رۆژی فەرەنسا رێگایەکی پێچەوانەی بگرتایە ، لەجیاتی سەری ئەم قووت دەکران . بەلام سەری ئەمیش تەنیا سەر نەبووە بەلکوو یەکێك بووە لە هەزار . زۆری وەك (مەدام رۆلان)[2] و (لاڤوازێە)[3] بە دەستی هەمان (دێوەزمە) بێ‌سەر کرابوون . تەنانەت (رۆبسپیر) یش ، نۆرەی هاتووەو ئەم باجی سەرەی داوە . لام وایە هەلسەنگاندنی خوێنی رژێنراو کارێکی ئەوەندە ئاسان‌و ئاسایی نیە .

بەشی دووەمی کتێبەکە لەبارەی مێژووی مێژووە . لە حەوت باسەکاني ئەم بەشەدا ، پوختەی بەسەرهاتی زانستی مێژوو ، سەرچاوەکانی ئەم زانستەو قۆناغەکانی باس کردووە . راستی‌یەکەی لە چوارچێوەیەکی فراوان‌و پانۆ رامیدا ، لەسەرەتای پەیدا بوونی‌یەوە دواوە تاوەکو رۆژانی ئیمپرۆمان . تەماشای ئەفسانەو داستانەکانی ، سۆمەری‌و یۆنانی‌و هیندی کردووە . لەمێژوو نووسەکانی یۆنانی‌و رۆمانی‌و لەوانەی سەدەکانی ناوەراست دوواوە تا گەیشتۆتە سەردەمی (رێنیسانس ـ نهضه) . لێرە بە دواوە ،

به پشوویەکی درێژتر ، قۆناغ بە قۆناغ شوێنپێی ئەم زانستەی هەڵگرتووەو لەهەموو قۆژبنێکەوەش سەرنجی داوەتێ . بە کورتی ، هەڵوێستی پیاوانی کلیسە (ئەکلیرۆس) ، ئەنسیکلۆپیدی‌یەکان ، زاناکانی زانستی کۆمەڵایەتی (علم الاجتماع ، فەیلەسووفەکانی ئایدیالی‌و ماتیریالی (مثالی‌و مادی) ، بەرامبەر بەمێژوو روون کردۆتەوە جگە لەمەش ، لە سەرتاسەری باسەکانی ئەم بەشەدا ، زۆر بە ووردی ڕاو بۆچوونی تایبەتی‌ی خۆی دەربڕیوە .

خۆزیا لەم بەشەدا ، دانەر کەمێکی لەبارەی (ئەرکیۆلۆژی) بنووسیبایەو دەوری زاناکانی ئەم زانستەی بنرخاندایە ، کە پەردەی ئەستووری هەزاران ساڵەیان لەسەر رووی جوانی شارستانی‌یە کۆنەکان هەڵمالیوە .

دەشبوایە پیوەندی زانستی مێژوو بەزانستی کۆمەڵایەتی روونتر بکرایە . دوور نیە ، خوێنەری ئاسایی ، (سان سیمۆن) و (فۆرێە) ، بە دوو مێژوو نووس بزانن نەك دوو زانای زانستی کۆمەڵایەتی (علم الاجتماع) ، جگە لەمەش مەبەستی سەرەکی ئەم فەیلەسووفانە (هوبس)و (مۆنشکیۆ)و (رۆسۆ) ئەوە بووە ، کە لە ڕێبازی فەلسەفەدا ، لە چۆنیەتی پەیدا بوونی رژێم‌و دەسەڵاتی سیاسی (لەنێوکۆمەڵا) ، بکۆڵنەوە ، بۆیەکا ، نووسینەکانیان پتر پیوەندی‌یان بەزانستی حقووقەوە هەیە هەتاوەکو مێژوو ،

●

بەشی سێیەمی کتێبی مێژوو ، لەبارەی مێژووی نەتەوەکەمانە . راستی‌یەکەی ئەم بەشە ، شا گوڵی چەپکی کتێبەکەیە . دانەر ، لەچوار باسەکانی ئەم بەشەدا ، ژینامەی مێژوو نووسەکانی کوردی تۆمار کردووەو لە نووسینەکانی‌یان دواوە ، چ ئەوانی بەزمانی دیکە کتێبی مێژوویی‌یان داناوەو چ ئەوانەی ، بە زمانیتر ، یا بەزمانی کوردی مێژووی کوردو کوردستانیان تۆمار کردووە .

زۆر لە جێ‌یەتی کە لە (ابن الاثیرو ابن المستوفی‌و ابن خلكان)ەوە دەستی پێکردووەو ناویانی لە سەرەتای دەفتەری مێژوو نووسانی کورد نووسیوە .

لەکۆڕی مێژووناسانی خۆمانەدا ، جێگای شەرافەتمەندی بۆ (شەرەفخان) تەرخان کردووەو ناز ناوی (باوکی مێژوو نووسانی کوردی) بۆ داناوە ، دیارە ئەمەش رەوای خۆیەتی . بەدرێژی لەبارەی ژیانی ئەو مێرە گەورەو ئەو مێژوو نووسە رەسەنەی نووسیوەو ، لە هەموو لایەکی یەکەمین مێژووی کوردو کوردستان (شەرەفنامە)ی کۆڵیوەتەوەو ناوەرۆکی بەووردی هەڵسەنگاندووە .

بۆ (مەلا مەحموودی بایەزیدی)ش چەند لاپەڕەی بەنرخی پڕ کردۆتەوە باسي لەبەرهەمەکانی کردووەو ئەو راستی‌یەی دەربڕیوە کە هەم بۆ یەکەمین جار (شەرەفنامە)ی وەرگێڕیوەتە سەر زمانی کوردی‌و هەم یەکەم مێژوو نووسي کوردە . بەزمانی نەتەوەیی مێژووی نەتەوەکەی تۆمار کردووە . شایانی باسیشە کە (مەلا مەحمود) هاو شاری شاعری گەورەمان (ئەحمەدی خانی) بووە .

پایەی بەرزی (ئەمین زەکی بەگ) لەمەیدانی نووسینی مێژووی کوردو کوردستاندا . بەزمانی کوردی‌و لەسەر ڕێبازی تازەی زانستی مێژوودا زۆر بەووردی دیاری کراوە لەشاکارەکانی دواوە . دانەر ، باسی لەژیانی ئەم زانایە بێ‌هاوتایە کردووەو وێنەیەکی ئەوەندە جوان‌و شیرینی بۆ کێشاوە کە بەراستی (نووری لە نێوچەوانی دەباری - مێژوو - ل 157) .

ئەو چەند لاپەڕەی کە بۆ خوالێخۆشبوو (مامۆستا موحەممەد عەلی عەونی)ی نەخشاندووە ، شوێنیان لەکتێبەکەدا دیارە . هەر کاتێ (شەرەفنامە) پاشا کارەکانی (ئەمین زەکی بەگ) بێنە زەمینەی باس کردن ، ناوی ئەم زانایە بەرزە ، وەکو پەیکەرەك خۆی دەنوێنێ . شوێنی مامۆستا (عەلی عەونی) لە بڵاوکردنەوە ، بەتایبەت لە ڕاگەیاندنی مێژووی کورد وکوردستان بەجیهانی عارەبیدا ، ئەوەندە بەرزە ، نەهاوتای هەیەو نەبوی دەبێت . لێرەدا ئەم تێبینی‌یە دەمەبەر سەرنجی دانەر :

لەو کتێبی کە دەربارەی رۆژ نامەی (تێگەیشتنی راستی)ی نووسیوە ، (پەراوێزی - ل 62) ، کتێبی (القضية الكردية)ەی بەنووسینی (موحەممەد عەلی عەونی) تۆمار کردووە . کەچی لەم کتێبەیدا (مێژوو - ل - 189) هەمان کتێبی

داوەتە پاڵ (میر جەلادەت بەدرخان) ئەمجا دەبێ ئەوەمان بۆ یەکالا بکاتەوە ، لەو دوانە کامەیان (دوکتۆر بلەچ شێرکۆ)ی دانەری (القضية الكردية) بووە .

(حوسێن حوزنی موکریانی) ش ، لەو شوێنە دانراوە کە شایانیەتی ، چەند پەڕەی لەبارەیەوە نووسیوە . ئەوەی روون کردۆتەوە کە یەکەم مێژوو نوس بووە ، دووای (مەلا مەحموود) ، بەزمانی کوردی مێژووی نەتەوەکەی نووسیوەو ، هەر ئەمیش زاراوی (مێژوو)ی بەرامبەر ووشەی (تاریخ) لە (سارستەی ـ لەمێژەوە) دارشتووە[4] . نەخشی ژیانی پڕ لە مەینەتی ئەم (داماو)ەی کێشاوەو لە چاپخانەی (زاری کرمانجی) دواوە ، کتێبو نووسینە زۆرەکانی نرخاندووە . خۆزیا لێرەدا یادێکی (گیوی موکریانی) بکردایەوە . وابزانم کەم کتێبی براگەورەکەی هەن کە لەچاپکردنیاندا بەشدار نەبووبێ .

پوختەی ژینامەی (میر جەلادەت بەدرخان) ، چەند لاپەڕەی قەشەنگی ئەم کتێبە دەڕازێنێتەوە . دانەر ، بەکورتی ، لەهەموو لایەکی هەوڵو تەقەلای ئەو میرە زاناو لێهاتووە دواوە ، کەداویەتی بۆ بڵاوکردنەوەو بۆ نووسینی ووتارو کتێبی مێژوویی لەبارەی نەتەوەکەیەوەو بەچەند زمانێکەوەش . هەر لەم زەمینەدا . خەباتی بەردەوامی بنەماڵەی بەرزی (بەدرخانی)ی چاك نرخاندووە .

شوێنی مامۆستا (عەلی سەیدۆ گۆرانی)و نووسینەکانی لەم کتێبە نایابەدا ، گەلێك بەرچاوە . ڕەنگە ، کەم لەخوێنەران ئەم زانایە گەورەو ئەم کوردە دلسۆزە بناسن ، ئەو کوردەی کە لە دەرەوەی خاکی کوردستان هاتۆتە جیهانو چاوی کردۆتەوە ، کەچی هەرگیز نەتەوەو ڕەگەزی خۆی لە بیرنەکردووە . دوای ئەوەی کە بڕوانامەی (بەکەلۆریۆس)ی لەزانکۆی ئەمەریکی ، لە (ربێرووت وەرگرتووە ، بەگەورەییو ، بە هۆی کتێبو گۆڤارە کوردییەکانی کە (میر جەلادەت بەدرخان) دەری دەکردن ، خۆی فێرە زمانی کوردی کردووەو ، گەلێك کتێبو ووتاری بەنرخی لەبارەی نەتەوەکەی نووسیوە . ئەو دەمەی من (نووسەری ئەم ووتارە) لە زانکۆی (دیمەشق)م دەخوێند ، ساڵی (1956 یا 1957) ، لەسەر داخوازیی (ڕەوشەن خانم بەدرخان)و لەماڵە گەورەی ئەم خانمە کوردە بەرێزەدا بەدیداری مامۆستا (عەلی سەیدۆ گۆرانی) گەیشتووم . ئەو کاتە (کۆنسوڵ)ی (ئوردون) بوو لەشاری (جیددا)ی سعوودییە . خۆی . چۆنیەتی فێر بوونی زمانی کوردیی ، وەکو بۆ دانەری (مێژوو)ی نووسیوە (مێژوو . ل ـ 197 ـ 198) ، ئەوەهاش بۆ منی گێڕاوەتەوە . لەماوەی دانیشتنەکەدا هەر بەکوردی دەدواین . ئێستاش دێتەوە بیرم ، کە شێوەی قسەکردنی (مامۆستا عەلی سەیدۆ) ، ڕەنگی چاپەمەنییە کوردییەکانی پێوەوە دیار بوو ، بە شێوازەکی ئەدەبیی زۆر راستو رەوان قسەی دەکرد .

دانەر ئاوڕێکی تایبەتیشی لەیادداشت نووسەکان داوەتەوەو ، باسیی لەیادداشتەکانی (مامۆستا ڕەفیق حیلمی)و (ئەحمەد خواجە)و (ئەحمەد تەقی) کردووە . خۆزیا لەعاستی ناوی یەکەمیان کەمێك بوەستایەو ، لەچەند دێڕێکدا ، پوختەی ژیانی ئەو گەورە پیاوەی باس بکردایە .

هەروەها ، لەنووسینە مێژووییەکانی مامۆستا (عەلائوددین سەجادی) دواوە . بەکورتیش باسیی لەبەرهەمەکانی (مەلا جەمیل ڕۆژبیانی) کردووەو ئەوەی نیشان داوە کە بۆ یەکەم جار ، ئەم مێژوو نووسە کتێبی شەرەفنامەی لەزمانی فارسییەوە ، وەرگێڕاوەتە سەر زمانی عارەبی . کتێبی (مێژووی گەلی کورد)ی خوا لێخۆشبوو (سالح قەفتان) یش بەخوێنەر دەناسێنێو باسی لێوە دەکا .

هەر لەم بەشەشدا ، باسێکی تایبەتی نووسیوە لەبارەی ئەو گۆڤارو ڕۆژنامە کوردییانەی کە ووتاری مێژووییان تیادا بڵاو دەکرایەوە ، باسیی لەووتارەکانی عوسمان سەبری لە (دیمەشق)و دوکتۆر (ناجی عەبباس) لە بەغدایێ کردووە .

ئەمجا دووا باسیی کتێبەکەی بۆ مێژوو نووسانی تازەی کورد هەڵگرتووەو بە ووردی لەنووسینەکانی دوکتۆر (ڕەحیمی قازی ، عەزیز شەمزینی ، عەبدولڕەحمان قاسملوو ، کاوس قەفتان ، ئەحمەد عوسمان ئەبوو بەکر)ی کۆڵیوەتەوەو نرخاندوویەتی ، بەکورتیش ، باسی لە کتێبەکانی دوکتۆر (موحسین موحەممەد حوسێن) کردووە ، نووسینەکانی (فوئاد حەمە خورشید) و (محەممەدی مەلاکەریم)و (زبێر بلال ئیسماعیل)و (عەبدولڕەقیب یوسف) و هیی زۆر نوسەرانی کەشی خستۆتە بەرچاوی خوێنەر . هەروەها ئەو نووسەرانەی لە

زمانیترەوە کتێب یا ووتاری مێژوویی‌یان کردووە بەکوردی ، لەبیر نەکراون .

دیسان هەر لەم باسەدا ، بایەخی زۆر بەجێی بەمێژوو نووسەکانی کوردی سۆڤیەتستان داوەو لەنووسینەکانیان دوواوەو شوێنی دەکتۆر (قەناتی کوردۆییڤ) و دوکتۆر (جاسمی جەلیل)و (جەلیلی جەلیل)و (شاکروی محۆ)و .. ئەوانیکەشی لەرشتەی مێژوو نووسانی کوردوا ، دیاری کردودە . ویرای ئەمەش ناوی کۆمەلیك زاناو رۆژ هەلاتناسی هێناوە کە لەبارەی نەتەوەکەمانیان نووسیوە . جگە لەوانەی کە ناوم بردوون ، دانەر ، باسی لە گەلێك نووسەرانیتر کردووە ، کەکتێب یان نامیلکە ، یا ووتارەکی مێژوویی‌یان دەربارەی مێژووی کورد نووسیوەو ، بەپێویستم نەزانی لێرەدا ناویان دووبارە بکەمەوەو لەقەوارەو چوواچیوەی ئەم ووتارە دەربچم . راستی‌یەکەی (دانەری مێژوو) ، کەسیی نەخستۆتە لاوەو خۆی گوتەنی ئەوی (دەنکە جۆیەکی)[5] دانابێتە سەر خەرمانی مێژووی نەتەوەکەمان ، ناوی‌بە ئەنقەست وون نەکردووە .

شایانی باسە ، کەپەنجەی ناوەتە سەر کەلێنەکی گەورە ، لە کتێبخانەی مێژووی کورددا ، ئەمیش مێژووی کۆنینەمانە . ئەم لایەنەی بە (بوخچەی نەکراوە) داناوە . راستی‌یەکەی ،لەم زەمینەدا ،مێژوو نووسەکانمان هێشتا لەو شوێنەدا چەقیون کە پتر لە پەنجا سال لەوەپیش (ئەمین زەکی بەگ) بە خامەی رەنگین سێ جارو چوار جار دەیکێلاو دەیکێلایەوە[6] .

بەشی چوارەمی کتێبی (مێژوو)ش ، دیارە (بیبلۆگرافیا) کەیەو تیایدا ، بەکورتی ، ناوی نووسەری ئەو کتێبو گوڤارو روژنامەو وتارانەی نوومار کردووە کە لەبارەی مێژووی نەتەوەکەمانیان نووسیوەو بۆ ئەوەی مێژوو نووسی کورد ، لەکاتی پیویستدا سوودیان لێ ببینێ .

ئیتر . پیش ئەوەی کۆتایی بەم ووتارە بهێنم ، ئەم راستی‌یە دووپات دەکەمەوە کە کتێبی (مێژوو) لەبارەی ناوەرۆکی‌یەوە گەلێك دەولەمدو نایابە . سەرچاوەکانی زورن‌و رەسەنن . لە سەرتاپا باسەکانیدا هەست بە روخساری مەوزووعی‌ی دانەری دەکرێت‌و بەدەگمەن جلەوی بۆ هەست‌و وروژانی دەروونیی شل کردووە . جگە لەمەش ، بەزمانێکی رەوانی کوردی‌و بەشێوازەکی ئێجگار شیرین‌و خۆش نووسراوە . دانەر ، هەمیشە بێقورت‌و بێگری بڕ لە ڕایە ووردو قوولەکانی دەکا ، خوێنەریش ، زۆر بەئاسانی‌و بەبێ ژانی سەر ، لەمەبەستەکانی حالی دەبێ .

لام وایە ئەمەش ئەو پەڕی ئاواتی نووسەرە . بێگومان ئەم کتێبە لە ریزی پیشەوەی کتێبەکانی کتێبخانەی مێژوویی کوردیدا ، جێگای خۆی دەکاتەوە .

بۆ نووسینی ئەم ووتارە سوود لەم سەرچاوانە بینراوە :

بەکوردی

1 - مێژوو ... دوکتۆر کەمال مەزهەر ئەحمەد
2 - تێگەیشتنی راستی = = = =
3 - خولاصەیەکی تاریخی کوردوکوردستان - جلدی اول . موحەممەد ئەمین زەکی

بە عەرەبي

1 - شرفنامه . الامیر شرفخان البدلیسی . تعریب محمد علي عوني
2 - قیمة التاریخ (دراسة فلسفیة) . جوزف هورس . تعریب : نسیب وهیبة الخازن
3 - موجز تاریخ العالم . هـ . ج . ویلز . تعریب ، الدکتور عبدالعزیز جاوید
4 - آراء روسو الحیة رومان رولان . تعریب الدکتور محمود زاید
5 - قصة الآثار الآشوریة إي . روبستن پایك تعریب یوسف داود عبدالقادر

بە ئینگلیزي

Ur Of Chaldea — Leonard Woolley

1 - مێژوو ل - 27 .
2 - ژنێکی ناودار بووە .
3 - زانایەکی زانستی کیمیا بووە .
4 - مێژوو - ل - 171
5 - مێژوو - ل -5
6 - بنوارە خولاصەیەکی کوردوکوردستان . جلدی اول . ل - 4 - 5 .